

Pavao Tekavčić

IZRAŽAVANJE INTENZITETA SVOJSTVA U HRVATSKOM ILI SRPSKOM I TALIJANSKOM JEZIKU

UDK 801.23:801.556:808.61/.62:805.0

Izvorni znanstveni članak. Primitjen 20. 3. 1989.

Ovaj rad, prvenstveno didaktičke namjene, diskutira sintaktičke kategorije u izražavanju intenziteta pridjevâ (alternative: komparacija/clativizacija; komparacija dvije/više od dvije jedinice; polazna je jedinica uključena u termin komparacije/nije u nj uključena; jednakost/nejednakost; superiornost/inferiornost), neke posebne probleme (komparacija komparativâ) i određene važne razlike između hrvatskoga ili srpskoga i talijanskog jezika (superlativ prilogâ; dvoznačnost niza **il più forte**; elativ na **-issimo**; kvantifikator uz pridjev i uz glagol; afektivno ponavljanje). Autor insistira na temeljnoj razlici komparacije i elativizacije i s tim u vezi ističe apsurdnost pojma i termina **apsolutni superlativ** (taj talijanski oblik valja posve odijeliti od one metodske jedinice u kojoj se obrađuje komparacija).

1. Područje izražavanja intenziteta vrlo je široko i važno, pa u načelu obuhvaća sve kategorije riječi, no ono se ipak najčešće svodi na izražavanje stupnjeva nekog svojstva, dakle se nalazi u pridjevima i srodnim riječima. Stoga ćemo se i mi u ovom kratkom prilogu ograničiti na izražavanje intenziteta u pridjevima, a ostale ćemo kategorije riječi dodirnuti samo marginalno, kada to bude potrebno. I ovaj će naš rad biti kontrastivne prirode, na primjerima iz hrvatskoga ili srpskog (hs.) i talijanskoga (tal.) jezika. Kako ćemo u njemu dotaći niz dijelom još neriješenih problema, nadamo se da će biti od koristi i glotodidaktici.

2. Prva i zaista temeljna distinkcija odvaja izražavanje intenziteta na osnovu usporedbe jedne (polazne) jedinice (jedinice A) s jednom ili više drugih od izražavanja intenziteta bez takve usporedbe. Jedno je ako npr. kažemo:

Mirko je jači od Petra

ili:

Mirko je najjači momak u razredu,

a posve je nešto drugo ako kažemo:

Mirko je prilično/vrlo/izvanredno itd. jak.

Poznato je, doduše, da se i intenzitet bez usporedbe osniva na nekoj komparaciji s jednom vrijednošću, jednom konvencionalnom normom bez koje predikacija nije moguća (ako je netko visok 155 cm, on u našim krajevima nije visok,

dok to među Pigmejcima može biti).¹ U našem smislu ta tako reći implicitna usporedba nije relevantna, jer jezik oštro razlikuje vrši li se eksplicitna komparacija, tj. usporedba u uobičajenom smislu ili se ne vrši. Odsada dalje zvat ćemo prvi slučaj izražavanja intenziteta *komparacijom*, dok ćemo za drugi slučaj upotrebljavati izraz *elativizacija*. Ta se dva postupka u modernim jezicima i formalno razlikuju: u hs. *najjači* i *vrlo jak*, u tal. *il più forte* i *fortissimo* nisu sinonimi; tal. *ottimo*, *pessimo* funkcioniraju kao elativi, *massimo* i *minimo* kao superlativi a ne obratno itd. U latinskom, naprotiv, kako je dobro poznato, formalne razlike u jedinstvenim oblicima nema: *ALTIOR* može značiti i “viši” i “ponešto visok”, *ALTISSIMUS* znači ne samo “najviši” nego i “vrlo visok”. Perifraze kao *VALDE ALTUS* imaju, naravno, samo vrijednost elativa.

3. U okviru komparacije osnovna alternativa razlikuje jednakost (tal. *uguaglianza*) od nejednakosti, koja se dalje dijeli na superiornost (*maggioranza*) i inferiornost (*minoranza*). Mjesto tih triju termina, uobičajenih u talijanskim gramatikama, čine nam se jasnijima izrazi *parità*, *superiorità* i *inferiorità*, pa ćemo se njima odsada služiti. U okviru komparacije obično se obrađuje samo izricanje superiornosti i jednakosti: zaista, svatko će prije kazati da je Mirko jači od Petra nego da je Petar manje jak od Mirka, no ne valja zaboraviti da i izricanje inferiornosti može imati svoju važnost u sistemu.²

4. Kako nas gramatike odvajkada uče, u komparaciji razlikujemo usporedbu jedinice A samo s jednom jedinicom (B), što se izražava komparativom, od usporedbe jedinice A s dvjema ili više drugih (B, C, D...N) jedinica, a to se izriče superlativom. Razlika je toliko jasna da primjeri nisu potrebni; pa ipak, kasnije ćemo vidjeti da ima slučajeva gdje možemo biti u sumnji. Jedno je, međutim, sigurno: da bi superlativ bio moguć, usporedba se mora vršiti između najmanje tri jedinice.³

5. S razlikom komparativa i superlativa ukrštava se druga distinkcija, koja nije toliko poznata i očita, a sastoji se u odnosu jedinice A prema terminu komparacije. Jedno je, naime, ako kažemo da je Mirko jači od Petra a drugo, kada kažemo da je Mirko (onaj) jači od dvojice (mислеći pri tome na Mirka i Petra zajedno). Isto tako možemo kazati da je Mirko najjači u razredu ili da je jači od svih (drugih) u razredu. S logičkoga je stanovišta to jedno te isto, pa to vide već i latinski gramatičari,⁴ ali u jezičnom se sistemu izričaji ipak razlikuju prema tome je li jedinica A uključena u termin komparacije (*Mirko je (onaj) jači od dvojice*, *Mirko je najjači u razredu*) ili nije u nj uključena (*Mirko je jači od Petra*, *Mirko je jači od drugih*). Ako se usporedba vrši između 3 ili više jedinica, pa jedinica A nije uključena u termin komparacije, možemo u ovom posljednjem upotrijebiti pridjev *drugi*, *ostali* itd., dok to ne možemo ako je A uključeno u termin komparacije (pa, dakle, ništa ne “ostaje”).

¹ v. o tome u Antinucci–Puglielli 1971, str. 57, Bertinetto 1979, str. 140.

² Komparativ inferiornosti, koji je uvijek analitičan, bio je jedan od faktora koji su doveli do stvaranja romanskoga analitičkoga komparativa i za superiornost (simetrija *MINUS FORTIS* : *MAGIS* ili *PLUS FORTIS*, naročito u koordinaciji kao *MAGIS AUT MINUS FORTIS*, tal. *più o meno forte*). V. Tekavčić 1980, § 473.6.

³ Ipak ima slučajeva superlativa u usporedbama s samo dvije jedinice: Jespersen (1971, str. 354 citira (iz Shakespearea!) primjer *Whose blood is reddest, his or mine?*. Što vrijedi za superlativ, vrijedi i za njemu srodne izraze kao *sav*, *svaki*, *nijedan* itd. (pa je očito lapsus kad A. Šenoa u Branki kaže kako obrazovanje mora obuhvatiti “sve spolove”; v. *Sabrane pripoviesti* VI, Zagreb 1897, str. 199).

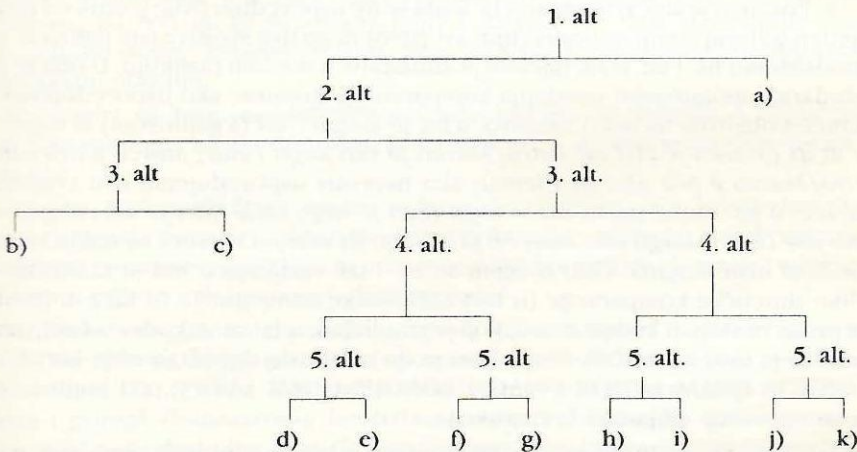
⁴ Gramatičar Virgilije (VI–VII st. n. e.) konstatira: *nonnumquam etiam comparativus gradus superlativi opus facit... dicitis enim maior omnium ac si dixisset maximus* “katkada i komparativ zamjenjuje superlativ... ako naime kaže veći od svih to je kao da si rekao najveći (usp. Bourciez 1946, § 231b).

Kako ćemo kasnije vidjeti, u tom se dijelu sistema komparacije hs. i tal. razlikuju, pa ćemo se na to još vratiti.

6. Dosada smo upoznali pet alternativa odnosno distinkcija: 1) usporedba se vrši/ne vrši; 2) jednakost/nejednakost; 3) superiornost/inferiornost; 4) dvije/više od dvije jedinice; 5) jedinica A jest/nije uključena u termin komparacije. Kako bismo istakli treću alternativu, koja je nekako najpoznatija, ostavit ćemo je za posljednju, najdonju razinu. Svih ćemo pet alternativa ilustrirati sada hs. i tal. primjerima i binarističkim izvrnutim “stablom”.

- a) *Mirko je prilično/vrlo jak* – *Mirko è abbastanza/molto forte* ili *fortissimo*
- b) *Mirko je jak kao Petar* – *Mirko è forte come Pietro*
- c) *Mirko je jak kao (i) drugi* – *Mirko è forte come gli altri*
- d) *Mirko je (onaj) jači od dvojice* – *Mirko è il più forte dei due*
- e) *Mirko je (onaj) manje jaki od dvojice* – *Mirko è il meno forte dei due*
- f) *Mirko je jači od Petra* – *Mirko è più forte di Pietro*
- g) *Mirko je manje jak od Petra* – *Mirko è meno forte di Pietro*
- h) *Mirko je najjači od svih* – *Mirko è il più forte di tutti*
- i) *Mirko je najmanje jak od svih* – *Mirko è il meno forte di tutti*
- j) *Mirko je jači od drugih* – *Mirko è più forte degli altri*
- k) *Mirko je manje jak od drugih* – *Mirko è meno forte degli altri*

U binarističkom “stablu” treća i peta alternativa, kako smo kazali, zamijenit će mjesta, pa “stablo” izgleda ovako:

NB. Primjeri inferiornosti su rijetki i navedeni samo iz razloga simetrije i potpunosti.

7. Ono što smo dosada ogledali tvori tako reći “jezgru” komparacije, njezine najčešće slučajeve, ali ne iscrpljuje sve mogućnosti. Ostavljajući za kontrastivni dio one točke sistema u kojima se hs. i tal. sistem razlikuju, željeli bismo ovdje ukazati na nešto što se u standardnim gramatikama ne obrađuje a ipak pripada komparaciji. To je komparacija komparativâ; na neki način komparacija “na kvadrat”. Ako je npr. Marko visok 190 cm, Ivan 180 cm, a Petar 175 cm, onda je Marko najviši od trojice i pojedinačno, viši i od Ivana i od Petra, ali ne u istoj mjeri. Imamo dakle usporedbu

dvaju komparativa, usporedbu razlikâ. Od nama poznate literature samo je Jespersen (1971, str. 355) dotakao to pitanje pod nazivom *indication of distance* i s engleskim primjerom *She is as much better than her husband as champagne is better than beer* "Ona je toliko bolja od svoga muža koliko je šampanjac bolji od piva". Kako vidimo iz Jespersenova i našeg primjera, i u tom slučaju razlike mogu biti jednake ili nejednake, a uspoređivati se mogu najmanje tri jedinice. Problem je prije svega u izražavanju nejednakosti razlikâ: u našem primjeru možemo kazati da je Ivan *visok*, a Marko *još viši*, no ako kažemo da je Ivan *viši od Petra*, onda ne možemo reći da je Marko *još viši od Petra*, jer kvantifikator *još* pretpostavlja pozitiv (i dodaje mu viši stupanj: po Antinucci-Puglielli 1971 to je semantička komponenta dodavanja /AG-GIUNTA/). Za pojačanje već izraženoga komparativa trebalo bi zapravo kazati da je Marko *još više viši od Petra nego Ivan*, no to u hs. jeziku nije ovjereno.

8. Isti se problem postavlja i u talijanskom. Ako se radi o jednakosti uspoređenih razlika, upotrijebit ćemo korelativni par *tanto – quanto* (*ne così – come*), jer je taj drugi par modalan, a za izražavanje Jespersenove distance treba nam kvantifikator: *Marco è tanto più alto di Giovanni quanto Pietro*. Ako je potrebno kvantifikaciju brojčano precizirati, dopuna (complemento) razlike bit će u hs. uvedena prijedlogom *za*, u tal. prijedlogom *di*: *viši za 10 cm – più alto di 10 cm*.

Ako pak razlike nisu jednake, ni u hs. ni u tal. jeziku ne postoje sintetički oblici, pa nema druge mogućnosti nego pribjeći perifrazama i reći da je razlika u visini (ili stasu) između Marka i Ivana veća nego razlika između Ivana i Petra, ili da je razlika između Marka i Petra veća od razlike između Ivana i Petra itd., već prema tome što želimo kazati (analogno u talijanskom).

9. Poseban je slučaj komparacije kada se ne uspoređuju dvije jedinice s obzirom na jedan tertium comparationis (npr. svojstvo) nego dva svojstva iste jedinice. U tom se podsistemu hs. i tal. jezik dijelom podudaraju, a dijelom razlikuju. U oba se jezika podudaraju mogućnosti uvođenja komparativne dopune: ako uspoređujemo dvije jedinice s obzirom na neko svojstvo, u hs. je moguće *od* (s genitivom) ili *nego*, u tal. *che* ili *di* (*Marko je viši od Petra/Marko je viši nego Petar; Marco è più alto che Pietro/Marco è più alto di Pietro*); ako naprotiv uspoređujemo dva svojstva iste jedinice, u hs. može stajati samo *nego* (*Širi je nego viši; *Širi je od višega*), u tal. samo *che* (*È più largo che alto; *È più largo di alto*). Ovjercni su dakle veznici, a prijedlozi nisu mogući. Ono u čemu se hs. i tal. razlikuju u biti je samo dio opće razlike sintetičke komparacije (u hs.) i analitičke komparacije (u tal.): u hs. naime oba pridjeva stoje u komparativu, koji je sintetičan, u tal. su također u komparativu, samo što je ovaj analitičan. Zanimljivo je da je latinski dopuštao obje konstrukcije (LONGIOR QUAM LATIOR i MAGIS LONGUS QUAM LATUS), od kojih je druga direktni prototip talijanske konstrukcije.

10. Naša se dva jezika vrlo jasno razlikuju u izražajnim sredstvima za superlativ prilogâ. Dok je u hs. posve ovjercno kazati da je Petar Petrović igrao *najbolje*, ili da nas je Mirko pozdravio *najsrdahnije*, u talijanskom ne bi bilo moguće reći *Pietro ha giocato il meglio, Mirko ci ha salutato il più gentilmente*.⁵ Samo u nekim izoliranim, idiosinkratički određenim slučajevima, postoji direktni ekvivalent, npr. *najranije – al più presto, najkasnije – al più tardi*. U praktički svim drugim slučajevima hs.

⁵ Zato je neshvatljivo da jedna od najnovijih i inače vrlo dobrih talijanskih gramatika (Dardano-Trifone 1985) za superlativ prilogâ daje samo oblike elativâ kao *fortissimamente, tardissimo, lontanissimo, ottimamente, benissimo* itd. (str. 258).

superlativ priloga izrazit će se talijanskim komparativom, ali s dopunom koja osigurava izraz superlativa: *najbolje* – *meglio di tutti*, *meglio che mai* itd. Mogu se upotrijebiti i perifraze, kao npr. *nel migliore dei modi*, *nel miglior modo possibile*.

U tome se dakle očituje važnost komparativne dopune. To ćemo pokazati i u slijedećem paragrafu.

11. Talijanske nas gramatike skoro jednoglasno uče da se superlativ pravi dodavanjem člana na komparativ: *il + più forte*. Pogledamo li međutim primjere u § 6, vidjet ćemo da se niz *član + komparativni morfem nejednakosti + pozitiv* nalazi u primjeru d) u funkciji komparativa, dok se u primjeru h) isti niz nalazi u funkciji superlativa. Ako se ograničimo samo na spomenuti niz, konstatirat ćemo da ukrštanje alternative *sadržaj komparativa/superlativa* s alternativom *formalni izraz komparativa/superlativa* daje u talijanskom četiri mogućnosti, i to:

a) i formalno i sadržajno komparativ:

Marco è più forte di/che Pietro;

b) formalno komparativ, sadržajno superlativ:

Marco è più forte degli altri;

c) formalno superlativ, sadržajno komparativ:

Marco è il più forte dei due;

d) i formalno i sadržajno superlativ:

Marco è il più forte di tutti.

Isti niz *il più forte* može dakle biti i komparativ i superlativ, ovisno o tome koliko se jedinica uspoređuje, a to nam izriče komparativna dopuna. Ta je dopuna dakle distinktivna, pa reći da se superlativ tvori dodavanjem člana komparativu znači "prešutjeti dio istine": drugim riječima, potpuni izraz superlativa mora obuhvatiti i komparativnu dopunu.

Bez obzira na broj uspoređenih jedinica, kad god je jedinica A uključena u termin komparacije (komp. dopunu), javlja se član, a vezivni je morfem uvijek *di*, nikada *che*.

Kako hs. jezik nema člana, razlika se mora drukčije izraziti: u primjerima a) i b) iz ovoga paragrafa stajat će komparativ *jači*, u primjeru c) možemo prije komparativa upotrijebiti i zamjenicu *onaj* (koja tu onda nije pokazna nego je ekvivalent tal. člana), dok ćemo u primjeru d) imati superlativ *najjači*.⁶

12. Prelazimo sada na elativizaciju, i prvo što nam dolazi na pamet sigurno je tal. oblik na *-issimo*, što ga gramatike uporno i potpuno krivo nazivaju *apsolutnim superlativom*.⁷ Taj je oblik, koji zovemo elativom, vrlo čest pa se tvori ne samo od pridjevâ i priloga (*buonissimo; benissimo*), nego i od imenica (*padronissimo, occasionissima*), vlastitih imena (*la Vandissima*), zamjenica (*luissimo*), priloških

6 Da sve to što smo ovdje kazali nisu konstrukcije bez praktične važnosti, možemo potvrditi vlastitim iskustvom. Jednom smo u jednoj parfumeriji željeli kupiti bočicu "Pitalona". Prodavačica nam je pokazala dvije bočice, veću i manju i zapitala koju želimo. Na naš odgovor da želimo manju od dvije odgovorila je da nema druge nego samo te dvije veličine. Potrajalo je dosta dugo dok smo joj uspjeli dokazati da *manju od te dvije* ne znači neku treću manju od obje pokazane (*più piccola di queste due*) nego onu manju unutar dviju pokazanih, odnosno onu manju, a ne onu veću (*la più piccola di queste due*).

7 Apsurdnost pojma i izraza *apsolutni superlativ* očita je, jer je to *contradictio in adiecto*: superlativ implicira usporedbu, a apsolutnost je isključuje. To je pred trideset godina jasno i kratko izrazio B. Pottier: "Dire qu'il existe un superlatif absolu n'a pas de sens. S'il y a "super-latif", c'est qu'il y a une

lokucija (*per tempissimo*), čak i uzvika i srodnih riječi (*perbacchissimo*) (za dva zadnja primjera v. Rohlfs 1968, § 404).⁸ Elativ *bellissimo* nije uvijek sinonim lokucije *molto bello*, a u drugim primjerima analitički ekvivalent niti ne postoji (svakako npr. *la Vandissima* nije = **la molta Vanda* ili sl.). U hs. postoji dakako ekvivalent analitičkoga izraza (*molto bello* – *vrlo lijep*), ali nema ništa slično sintetičkom elativu na *-issimo*, pa su i tu potrebne različite perifraze.

13. I kvantifikator *molto (assai)* je element razlike hs. i tal. jezika. U hs. kao u većini drugih jezika,⁹ kvantifikator uz pozitiv razlikuje se od onoga uz komparativ i uz glagol, dok u talijanskom *molto* vrši sve tri funkcije. Primjeri:

hs. *vrlo jak / mnogo jači, mnogo radi* itd.

tal. *molto forte, molto più forte, lavora molto*.

U hs. *mного jak* je regionalno obojeno, **vrlo jači* je neovjerenno.

14. Napokon, poznato je da u talijanskom kao sredstvo intenzifikacije može služiti i ponavljanje: *una casetta piccola piccola, se ne andò quatto quatto* itd.¹⁰ U hs. taj je postupak rjeđi pa direktni prijevod nije u svim slučajevima moguć: *vedendola diventò rosso rosso* ne bismo npr. mogli prevesti na hs. kao *videći je postade crven crven*. Treba međutim upozoriti da svako ponavljanje ne mora izražavati intenzifikaciju: ako npr. u odgovoru na pitanje *Quando parti?* kažemo *Presto, presto*, ili ako u dijalogu, da bismo nekoga umirili, kažemo *Bene, bene*, onda to nije izraz intenziteta nego ponavljanje u pragmatičke svrhe, koje postoji i u hs. (*Kada polaziš? – Skoro, skoro; Dobro, dobro*).

référéncie!" (Pottier 1958, str. 111-112). O tome smo i mi u više navrata pisali (Tekavčić 1968a, 1968b, 1980, § 487). Kako tzv. apsolutni superlativ, točnije elativ, nema mjesta u komparaciji, treba ga eliminirati i iz metodskih jedinica koje obrađuju komparaciju: inače sami sebi stvaramo poteškoće objedinjujući ono što je funkcionalno različito i ne spada zajedno, pa onda valja učenicima tumačiti kada će, kao prijevod hs. superlativa (jedinoga!), upotrijebiti jedan tal. oblik a kada drugi.

8 Glagol je jedina kategorija riječi koja ne poznaje elativizaciju sintetičkoga tipa, iako se tome ne protive ni semantički ni morfološki razlozi (modifikacije kao *saltellare, salterellare* itd. postoje). Koliko je nama poznato, ta restrikcija nije posebno objašnjena.

9 V. o tome Tekavčić 1980, § 493.6.

10 To je samo jedna od brojnih i različitih mogućnosti intenzifikacije ponavljanjem u talijanskom jeziku i dijalektima (više o tome v. u Rohlfs 1968, §§ 408, 409, 411 i 412).

NAVEDENA LITERATURA

- Antinucci-Puglielli 1971: F. Antinucci-A. Puglielli, *Struttura della quantificazione*, u SLI 3: *Grammatica trasformazionale italiana*, Rim, str. 47-62.
- Bertinetto 1979: P.M. Bertinetto, "Come vi pare". *Le ambiguità di "come" e i rapporti tra paragone e metafora*, u SLI 14: *Retorica e scienze del linguaggio*, Rim, str. 131-170.
- Bourciez 1946: E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Pariz.
- Dardano-Trifone 1985: M. Dardano-P. Trifone, *La lingua italiana*, Bologna.
- Jespersen 1971: O. Jespersen, *La philosophie de la grammaire*, Pariz.
- Pottier 1958: B. Pottier, *Introduction à la philologie hispanique II: Morphosyntaxe espagnole*, Bordeaux (skripta).
- Rohlf 1968: G. Rohlf, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Morfologia*, Torino.
- Tekavčić 1968a: P. Tekavčić, "Sur le superlatif italien et roman", *Studia Romanica et Anglicana Zagabiensia* 25-26, str. 23-42.
- Tekavčić 1968b: P. Tekavčić, "O tzv. apsolutnom superlativu u modernom talijanskom jeziku", *Živi jezici* IX/1-4, str. 15-20.
- Tekavčić 1980: P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano: Morfosintassi*, Bologna 1980

Sull'espressione dell'intensità in serbocroato e in italiano

Riassunto

L'articolo, di carattere precipuamente didattico, discute le categorie sintattiche rilevanti nell'espressione dell'intensità dell'aggettivo qualitativo (alternative: comparazione/elativizzazione; due/più di due unità comparate; unità di partenza A inclusa nel termine di comparazione/esclusa da esso; uguaglianza/non-uguaglianza; superiorità/inferiorità), alcuni problemi speciali (la comparazione dei comparativi) e certe importanti differenze tra le due lingue (il superlativo degli avverbi, la bivalenza della sequenza tipo *il più forte*, l'elativo in *-issimo*, il quantificatore con l'aggettivo e col verbo, la ripetizione). Si insiste sulla differenza fondamentale tra la comparazione e l'elativizzazione e in relazione a questo si ribadisce l'assurdità del concetto e del termine *superlativo "assoluto"* (da separarsi dalla comparazione anche sul piano didattico).